

Duško Kečkemet

DOŽIVLJAJ SPOMENIKA, DOŽIVLJAJ
KULTURNE BAŠTINE. . .

UDK 7.025.1(497.13 Split)
Pregledni članak
Primljeno 8. III 1989.

Duško Kečkemet
Filozofski fakultet
Zadar, OOUR Split
58000 Split, YU
N. Tesle 12

U ovom radu iznose se razmatranja o zaštiti, predstavljanju i korištenju Dioklecijanove palače i spomeničkih ambijenata starog Splita. Posebno se analizira odnos društva u tom pogledu kroz prošlost i danas. Ukazuje se na narušavanje tradicionalnih ambijenata neukusnim natpisima na poslovnim prostorijama i suvremenim osvjetljavanjem koje nimalo ne pridonosi dobroj prezentaciji spomenika. Pored toga, u posljednjim decenijama, kod uređenja lokala u prizemljima upotrebljavaju se novi materijali, a rješenja često prelaze u kič. Autor kritizira i forsirano traženje praktičnih namjena građevinama koje im ne odgovaraju, a smatra apsurnim pretjerano dograđivanje mansardnih katova u ovoj sredini.

Nekoć, u srednjem vijeku, pa i kasnije, ruševne antičke palače i veće građevne cjeline bile su javni kamenolomi iz kojih se odnosio kamen za nove građnje. Poznato nam je da se i kamen porušenih kula Dioklecijanove palače prevezio u Veneciju za nove građnje i da su ruševine Salone bile državni kamenolom. Odnos prema kulturnoj baštini bio je drukčiji nego danas, a nije bilo ni ustanova za zaštitu spomenika.

Ali i danas, uza svu razvijenu institucionalnu zaštitu kulturnih spomenika, postoji njihova eksploatacija, često čak i ozakonjenim uništavanjima i degradacijama zbog suvremenih utilitarnih namjena.

Rekao bih u vezi s tim nešto o aktualnim problemima spomenika i spomeničkih ambijenata unutar zidina Dioklecijanove palače.

Domaći ili strani posjetilac Dubrovnika doživljava taj lijepi grad u svojoj srednjovjekovnoj i renesansnoj cjelini i skladu. Povijesni i ambijentalni doživljaj starog Splita gotovo je nemoguć, iako je Split spomenicima bogatiji i značajniji od Dubrovnika, koji je u većem dijelu izgrađen tek nakon potresa u sedamnaestom stoljeću. Dubrovčani su pružili na dlanu sve svoje spomeničke i ambijentalne vrijednosti, a Split kao da se trsio da ih sakrije ili naruši. Istina, Dubrovnik je grad usmjeren pretežno turizmu, a Split živom suvremenom privrednom i administrativnom, a stoga i saobraćajnom, prometu, ali taj ipak ne uvjetuje toliko zanemarivanje spomeničkih ambijenata i cjelina.

Zakoni za zaštitu spomenika kulture i zavodi što ih primjenjuju brinu se o zaštiti pojedinih povijesnih i umjetničkih spomenika, završetski i o zaštiti spomeničkih urbanističkih cjelina. U praksi se ta zaštita svodi na sam spomenik, na kuću dotičnog broja i vlasnika, ucrtanu u planu grada svojom površinom. Tako zaštićena kuća ipak može biti vizuelno potpuno degradirana. Slijedi pitanje: je li vizualni, ambijentalni spomenički ugođaj spomenik kulturne baštine ili je taj ugođaj tek nekakav pjesnički dodatak, neobuhvatljiv zakonima zaštite?

U našim slikovitim tradicionalnim mjestima duž obale i na otocima zaštitili smo svaku stariju crkvicu, ali smo u isto vrijeme dopustili da netragom propadnu redovito mnogo veće vrijednosti: donedavna skladne urbanističke cjeline, jedinstvene i osebujne vedute tih gradića.

Ili jednostavniji, ali zorniji primjer, iako, srećom, bez tako sudbonosnih posljedica: otkrili smo ponovno Srebrna vrata Dioklecijanove palače, ali ih svima prezentiramo u okviru pultova-šatora s nametljivo prodajom hlača i opanaka, pa ih gledalac bez tog okvira ne može ni vidjeti, ni doživjeti (a ni fotografirati, što je njegovo turističko pravo). Slično je pitanje predstavljaju li šareni kavanski suncobrani i pletene stolice (ili one s plastičnim »rokoko« ukrašenja) obogaćivanje Peristila, u cijelom svijetu jedinstvenog i možda najznačajnijeg cjelovitog antičkog urbanog ambijenta, ili njegovu jeftinu i nekulturnu degradaciju. Da li se dohotku od prodaje nekoliko boca piva može nadoplatiti gubitak jedinstvenog monumentalnog antičkog ugođaja i doživljaja?

I jedan i drugi slučaj (a takvih je mnogo) srećom su, nadajmo se, prolaznog značaja i kulturnija društvena sredina naših nasljednika će ih se lako osloboditi.

Očiglednije narušavanje tradicionalnog ambijenta starog grada — i antičkog i onog kasnijeg — zacijelo predstavlja kaos i neukus natpisa trgovina, obrtničkih radnja i sličnog u njemu. Propisom je bilo zabranjeno postavljanje tabla s natpisima u starom dijelu grada, osim na samim vratnicama i ostakljenjima dotičnih lokala. Taj propis više nitko ne poštuje, ni korisnici ni zakonodavci. Postavljano je i pitanje: da li se to propisima smije kontrolirati i zabranjivati i tako oduzimati slobodu i živost spontanog postavljanja trgovačkih, obrtničkih, ugostiteljskih i sličnih natpisa u starom dijelu grada? Individualnost i kreativnost privlačnije su značajke od zakonskih propisa, koji redovito rezultiraju neinventivnošću i šablonom. Sjetimo se, međutim, da su nekada, od srednjeg vijeka pa nadalje, zanatski, trgovinski i slični »cimeri« bili

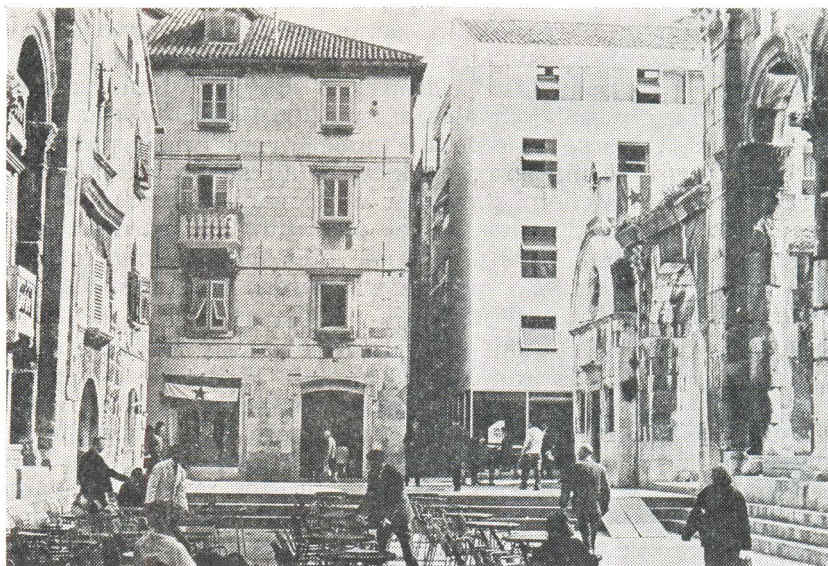
majstorski, pa i umjetnički, oblikovani i da su ranije obično predstavljali remek-djela dotične profesije, a u prošlom i u prvoj polovici ovog stoljeća barem zanatski i stilski besprijekorna ostvarenja, doličan odraz jedne urbanizirane društvene cjeline. Danas se ti natpisi, na šarenim plastičnim i sličnim podlogama, ističu neukusnim ostvarenjima, najčešće kičerski nametljivima i nimalo usklađenima s ambijentom u kojemu se nalaze i sa sadržajem na koji upozoravaju, a bezobzirno postavljani i na samim najistaknutijim spomeničkim građevinama.

Ili primjer suvremenog osvjetljavanja starog dijela grada, koje također nimalo ne pridonosi očuvanju i predstavljanju izvornog ambijentalnog ugođaja. Javna rasvjeta u starim gradovima, od one uljanicama do plinske, pa donekle i ranije električne, poštivala je neke tradicionalne, ali ujedno i logične, propise. Na slobodnijim prostorima, obalama, trgovima i sličnom postavljala se na stupovima, kandelabrima, da što jednoličnije osvijetli dotični prostor, naročito s obzirom na njegovu korištenje. U gradskim ulicama i uličicama postavljala se rasvjeta redovito na željezne zidne konzole, u starim uličicama najčešće na uglovima njihovih križanja, da funkcionalno osvijetli dvije uličice, ili pak sa strane ulaza nekih istaknutijih građevina, da osvijetli dotični ulaz, a ujedno i da istakne tu građevinu. Ta su ulična svjetla imala svoju logiku jer su osvjetljavala ono što je prolaznicima bilo najnužnije; ujedno stanovitu reprezentativnost, ističući važnije građevine, njihove ulaze i pročelja; ali ujedno i stanovite osebuje ugođajne draži blagih izvora svjetla, u određenim razmacima, stvarajući sjene koje su pratile prolaznike na pločnicima, kružeći oko njih i, gotovo, praveći im društvo.

Zatim je stručnjacima palo na um da se zgrade sa spomeničkim karakterom, pa i čitavi urbani blokovi na trgovima i ulicama, moraju osvijetliti reflektorima, postavljanim po mogućnosti skriveno na nasuprotnim zgradama i tako istaknuti vrijednost i ljepotu tih zgrada. Ta intenzivna (redovito hladna neonska, živina ili slična) svjetla osvjetljavaju samo pročelja zgrada i tako, s jedne strane, kubične zgrade pretvaraju u plošne kazališne kulise, inače mrtve, jer u njima noću obično nema života. (U nekim historijskim zgradama inozemnih povijesnih gradskih četvrti, u kojima se ne stanuje zbog muzejske i slične namjene, namjerno se noću ostavljaju upaljena svjetla nekih prostorija da ostave dojam ljudskog prisustva u njima, a ne odbojan dojam napuštenosti).

Postavljanjem takve artificijelne, scenografske, rasvjete eliminirala se ona tradicionalna ulična, pa su i stare gradske uličice izgubile na svojoj prostornoj slikovitosti, na zanimljivoj igri sjena (jer u takvom plošnom osvjetljavanju sjene ni ne postoje), a izgubile su i na svrshodnosti, jer rasvjeta više nije namijenjena prolazniku, nego scenskom osvjetljavanju spomenika. Na taj su način, dapače, cijela pročelja zgrada i pretjerano osvijetljena, a same uličice i trgovci ostaju u mraku (o čemu najbolje svjedoči nelogičan i nefunkcionalan potpuni mrak Peristila ili Narodnog trga). Usto, budući je takva scenska rasvjeta namijenjena uglavnom turističkoj prezentaciji gradskih spomenika, kada ta sezona završi i rasvjetna tijela počinju pregarati, nitko ih do iduće sezone ne

Disharmonija današnjeg Peristila: novogradnja stepenice, rampa, štekat...

zamjenjuje, pa gradske ulice i trгови zimi, kada im je rasvjeta najpotrebnija, ostaju u mraku.

Jedno od najsloženijih, najdelikatnijih pa i najkritičnijih je pitanje suvremenog korištenja zgrada i njihovih prostorija u historijskim gradskim četvrtima, kao što je središte Splita, pogotovu onaj dio grada unutar zidina Dioklecijanove palače. Funkcije tih građevina, odnosno pojedinih njihovih prostora, nekada su, kada su te u mnogome danas degradirane četvrti, tvorile cjelovit grad, kompleksnog života, rada i prometa, bile namijenjene u prvom redu stanovanju, zatim trgovinama, radu i javnim službama i reprezentaciji. Odnos tih funkcija bio je logičan, razmjern i svakoj se od njih posvećivala odgovarajuća dolična pažnja. Točno se znalo tko se za što brine i tko je za što odgovoran. Kada je taj dio grada, od prije stotinu godina pa nadalje, dobio alternativan urbani značaj, postajući sve degradiraniji, i funkcije namjene su se poremetile, a time i briga za održavanje građevina i prostora pojedinih namjena. Reprezentativne i općenito javne namjene su se povukle iz tog podređenog urbanog prostora; od radionica, trgovina i ugostiteljskih radnja ostale su, zbog prikladnijih položaja izvan starog gradskog središta, samo one trećerazredne; a naročito se degradiralo stanovanje, sada namijenjeno najsiromašnijem gradskom sloju, obično siromašnim i potpuno neurbaniziranim došljacima iz zaostale Zagore. Novi socijalni element koji je ušao u taj dio grada, pogotovu lučkog pečata kakav je bio Split, bio je obilježen noćnim životom, kriminalnom, prostitucijom i sličnim pojavama.

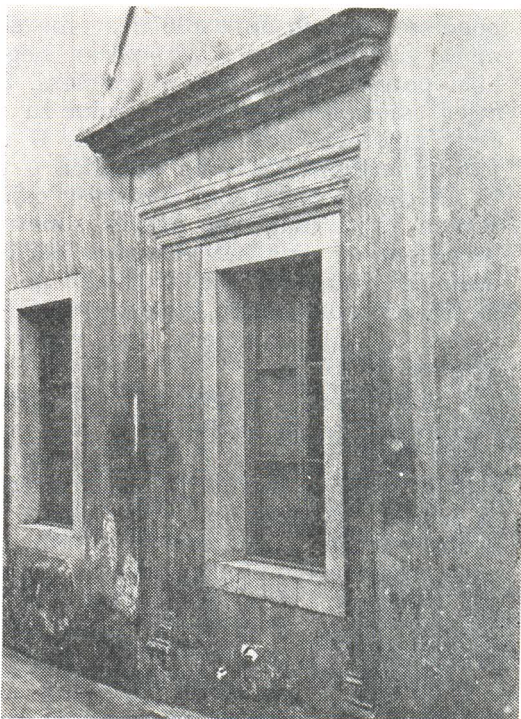

Naglo i obimno proširenje grada u posljednjih tridesetak godina obnovilo je zanimanje trgovinskih, administrativnih, obrtničkih i ugostiteljskih sadržaja u središtu grada, što je pridonijelo stanovitom oživljavanju prometa i uslužnih djelatnosti u njemu. Vidno je poboljšan standard trgovina, manjih obrtničkih i ugostiteljskih radnja, raznih kafića, butika i sl. Usporedo s redovito nametljivom »modernizacijom« tih lokala, često u granicama izrazitog kiča, ostali su brojni skladišni prostori u krajnje zapuštenom stanju, a uvjetovani njihovom vrlo rentabilnom spekulacijom. Stanovanje je, međutim, na gornjim katovima svih zgrada (bilo onih u društvenom, bilo u privatnom vlasništvu) i dalje ostalo na istom vrlo niskom standardu, sada, dapače, najčešće na samom dnu mogućnosti stanovanja i življenja.

Opći urbani ugođaj u tim povijesnim četvrtima je danas stoga vrlo neuravnotežen, kontradiktoran, pa i šokantan. Uz pretjerano raskošno i nametljivo »moderno« opremljene lokale trgovina, butika i kafića, s mnogo stakla, sjajnog metala, šarenog mramora (i još šarenije plastike brojnih čevapdžinica i sladoledarna) nižu se krajnje zapuštena skladišta, a nad svima jednako zapušteni stambeni prostori s neodržavanim pročeljima, istrulim kopcima na prozorima, primitivnim dogradnjama i sličnim. Brojna, tobože moderna i luksuzna, najčešće kičerska ostvarenja, obično su, ipak, u većoj disharmoniji s općim povijesnim ambijentalnim ugođajem od onih zapuštenih građevnih ostataka.

Još je opasnija dvosjekla primjena »revitalizacije spomenika«, danas toliko aktualna u stručnom i planskom spašavanju, uređenju i održavanju građevina u povijesnom središtu Splita. U općem pomanjkanju sredstava za održavanje i doličnu prezentaciju građevnih spomenika (što je više odraz neshvaćanja i nezainteresiranosti društvene sredine, nego postojećih ekonomskih neprilika, jer te, do nedavna, nisu bile izražene kao danas), konzervatori forsirano traže praktične namjene historijskim građevinama, nalazeći ih kompromisno i tamo gdje one nimalo nisu prikladne, čak gdje su i štetne po sam spomenik; možda ne uvijek fizički, ali najčešće sadržajno i ambijentalno. To je, u stvari, popuštanje bogatim investitorima, trgovinama, bankama, imućnim posjednicima kafića, butika i sličnih koji imaju dovoljno sredstava ne samo za kupovinu tih prostora (kojima se nesmiljeno spekulira), nego i za financiranje projekata (pa i obaveznih arheoloških istraživanja), dok kulturne, društvene i srodne institucije, koje bi u tim zgradama redovito bile mnogo prikladnije, nemaju tih sredstava. Pošto trgovine i slični živi i prometni pogoni imaju posebne zahtjeve, uvjetovane njihovom djelatnošću, posljedica su konformistički ustupci i kompromisi, najčešće na štetu spomenika i njegovog ugođaja. (Ne bi se inače moglo ni zamisliti da prizemlje građevnog sklopa Papalićeve palače, ujedno integralni dio Muzeja grada Splita zauzme trgovina odjećom i to nametljivom prostornom opremom, koja nije ni u kakvom skladu s historijskom zgradom ni sa sadržajem tog građevnog kompleksa).

Jednako je apsurdno i protivno sačuvanju povijesnih građevnih ambijenata forsirano dograđivanje prostora potrebnog novim namjenama tih građevina, dogradnjama mansardnih katova, a još više oblikovanjem

Samostan sv. Klare — danas porušen

ateljerskih prozora na posljednjim katovima ili nad krovštima (što je nedopustivo učinjeno i u aktualnoj obnovi najljepše splitske gotičke palače, na Jurjevoj Papalićevoj palači, a što se npr. u Veneciji, pa čak ni u našem Dubrovniku, ne bi moglo ni zamisliti, a kamoli provesti). Uza svo shvaćanje suvremenog života i suvremenih potreba takvi kompromisni zahvati potpuno ruše izvorne i još i danas vrijedne graditeljske i urbanističke ugođaje starog Splita, naročito onog unutar Dioklecijanove palače, koje smo mogli poštediti takvih neuvjerljivih eksperimenata.

Opravdanje suvremenih graditelja, pa i konzervatora, da su i u prošlosti svako doba, svaki stil, svojim pečatima pridonosili tim tradicionalnim ambijentima, točno je, ali neobrazloženo. Istina je da je npr. i na antičkom Peristilu svako doba gradilo svojim stilom, ali pri tome se zaboravlja na dvije očite činjenice: prvo, građevni materijal, kao i obrada toga materijala u svakoj su sredini tijekom stoljeća, od antike do »moderne«, bili jednaki (u nas kamen), pa su se i građevine raznih stilskih značajka lako uklapale u skladni jedinstveni prostorni okoliš; drugo, iako je svaki stil u prošlosti donosio nešto novoga, čak se redovito u nekim elementima suprotstavljao onome prethodnome, faktor tradicije uvijek je bio prisutan i njega se ni jedan stil u prošlosti nije u cjelini odrekao — osim onog funkcionalističkog, modernog ili internacionalnog, koji upravo, srećom, ipak doživljava svoj kraj. I još nešto: radi li se o već dovršenom i cjelovitom arhitektonskom ili urbanističkom ambijentu,

pogotovu ako je on uspio u svome skladu i ljepoti, onda novo doba ne mora više dodavati i svoj pečat, nego ga čuvati za one ambijente koji nisu potpuno definirani i dovršeni. Spomenuo bih i jedan školski primjer osjećaja naših prethodnika za sklad jednog definiranog spomeničkog prostora: baš sam Peristil. U renesansno doba sagrađena je pod jednim krilom protirona kapelica u tada aktualnom renesansnom stilu. U slijedećem baroknom razdoblju osjetila se potreba da se i pod drugim krilom protirona, radi sklada simetrije, sagradi kapelica, ali ona nije sagrađena u tada suvremenom baroknom stilu, nego također u onom minulom, renesansnom. Jednako je, ranije, veliki majstor Juraj Dalmatinac svoju gotičku kapelu sv. Staša u Katedrali, podredio, radi cjelovitosti ugodaja enterjera, onoj ranijoj majstora koji mu nije bio ravan, Bonina iz Milana.

Suvremeni arhitekti i konzervatori su, međutim, pri obnovi bombardirane zgrade na Peristilu stali na stanovištu da ona mora biti moderna (iako se ratna rušenja ne smatraju prirodna, pa se može primijeniti princip obnove porušene građevine u predašnjem izgledu); stoga je novom građevinom (bez obzira na njezine građevne vrijednosti) grubo narušen tisućljetni ambijent trga. Još ranije je isti trg, koji je neko vrijeme bio rimski peristil, ali zatim više od tisuću godina gradski trg, forsirano i neumoljivo vraćen u prvotni izgled, dobivši tako antičku rekonstrukciju, a izgubivši jedan sačuvani, jednako vrijedan i drugim vremenom potvrđen gradski ambijent.

Mnogo je porazniji posljednji slučaj jugoistočnog dijela Dioklecijanove palače, gdje je, prvenstveno radi arheoloških istraživanja i težnje djelomičnoj rekonstrukciji antičkih carevih apartmana, srušen cijeli dio starog grada, sa svim svojim životom i funkcijama, da bi se u zamjenu dobile artifičijelne rekonstruirane ruševine, isključene iz života, funkcija i prometa, koje su na taj način ubrzo postale smetlišta i crne točke ne samo Dioklecijanove palače, nego i cijelog Splita. Jedan zapušteni i degradirani gradski ambijent je nestao u vremenu kada su se već odavna svi izjasnili protiv purifikacije historijskih ambijenata, a za čuvanje i prezentiranje vrijednih građevnih i ambijenata svih razdoblja stilova. Čak da se radilo i o povijesno i stilski neistaknutim građevinama, moralo ih se sačuvati zbog općeg spomeničkog ambijentalnog ugodaja. Danas bi na tom položaju bilo nužno obnoviti u identičnom izgledu sve porušene zgrade, ukoliko ih je bilo neophodno rušiti iz statičkih i sličnih razloga, ali ni u tom slučaju se više neće moći uvjerljivo obnoviti gotovo cjeloviti ostaci renesansnog samostana sv. Klare, koji je jednostavno šutke nestao.

Zalažem se pri svemu navedenom ne samo za što autentičnije poštivanje i čuvanje samih povijesnih građevnih spomenika, što se uglavnom i provodi, već i za očuvanje povijesnih ambijenata, čemu se ne posvećuje dovoljno pažnje, a što je katkada veće vrijednosti i od zaštite pojedinog spomenika.

Podsjetio bih, kao očigledan primjer, da gotovo sve svjetske graditeljske i ostale spomenike možemo dobro upoznati savršenim suvremenim sredstvima reprodukcije, čak i doživjeti (često povoljnije nego pred njima

na licu mjesta), ali same spomenike, pa i ostale, urbane, arhitektonske i druge ambijente ne možemo uvjerljivo predočiti, a pogotovu ne doživjeti nikakvom, ni najsavršenijom, reprodukcijom, nego isključivo na samom mjestu, u njima samima. Čak i iz turističkog aspekta (koji ne mora biti primaran) cjelovitost, privlačnost i autentičnost povijesnog i stilskog ambijenta važnija je od samih pojedinih građevina, skulptura i slika. Uostalom, baš je splitska Dioklecijanova palača jedan od najzornijih svjetskih primjera istaknutog antičkog spomenika, koji se može upoznati i doživjeti **vremenski i prostorno**, a ne statički, dakle obilazeći pojedine njezine ambijente i dobivajući tek nakon toga cjelovitu jedinstvenu arhitektonsku i urbanu predstavu o njoj, koju ni jedna fotografija, ni jedan opis ne mogu pružiti.

Suvremena nauka i zaštita spomenika, s postojećim zavodima i stručnjacima u njima, pridonijeli su vrlo mnogo proučavanju i zaštiti cijelog starog Splita, a posebno ostataka Dioklecijanove palače i kasnijih historijskih građevina u njoj, ali se često, pod diktatom nekih egzaktnih ili ekonomskih principa, zanemario onaj bitni zadatak povijesnog i umjetničkog spomenika: da dokumentira povijesno i umjetničko djelo određenog razdoblja u prošlosti i da, ujedno, obogati spoznajom i estetskim doživljajem suvremenog čovjeka.

Stoga me, nakon svega što sam iznio, Dioklecijanova palača podsjeća na staru galiju, koja nakon mnogih oluja ipak plovi, iako još oštećena, ali i s novim zakrpama koje su joj pomogle u daljnjoj plovidbi, no koje je ne predstavljaju onakvom kakvu bismo je željeli vidjeti.

Duško Kečkemet:

VIVERE LA BELLEZZA DEI MONUMENTI STORICI E DEL PATRIMONIO CULTURALE

Riassunto:

Split è una città ricca di monumenti d'arte antichi, medievali e moderni. Essi sono tutti protetti dalle leggi e regolamenti relativi alla tutela del patrimonio culturale. Inoltre vengono continuamente attuate varie misure che regolano la loro custodia, manutenzione ed in un certo senso, il loro rinnovamento e una migliore presentazione come pure le ricerche scientifiche. Cure molto minori, a volta quasi inesistenti, vengono dedicate invece alla conservazione e presentazione dei complessi architettonici e culturali nella loro totalità ambientale nonchè alla possibilità di una loro migliore e più completa visione. Vivere e provare la bellezza di un ambiente culturale ed architettonico è solitamente un'esperienza molto più impressiva e suggestiva infatti di quanto non lo sia quella dei singoli monumenti artistici. La conservazione decente di un ambiente culturale e architettonico nella sua totalità è ordinariamente più difficile di quella di un singolo monumento e crea problemi molto più complessi.

Ambienti culturali e architettonici sia dentro le mura medievali e barocche della città che dentro quelle del Palazzo di Diocleziano sono trascurati e più o meno degradati da concomitanti fenomeni urbani: immondezza, stato generalmente deplorabile di edifici, illuminazione inadeguata, commercio irrispettoso ed arrogante, traffico automobilistico, insegne di pochissimo gusto, il modo forzato e sconveniente in cui vengono rivalizzati edifici culturali, opere di restauro che cercando di rinnovare lo stato originario dei monumenti sconvolgono e turbano il senso di una centenaria impressione ed esperienza degli ambienti urbanistici.